

Ongelijke kansen in het hoger onderwijs

Investeren in jezelf of een schuld oplopen?

Studium Generale avond over de toegankelijkheid
van het hoger onderwijs

'Wat bezielt de universiteit?', 7 september 2016

door Anika van de Wijngaard

Heeft het sociaal leenstelsel ertoe geleid dat het hoger onderwijs minder toegankelijk is geworden? Het was een vrees die werd uitgesproken door tegenstanders toen de plannen voor de invoering van het leenstelsel werden gepresenteerd, maar voorstanders van het nieuwe leenstelsel bestempelden de afschaffing van de basisbeurs juist als een nivellerende maatregel. Een jaar later wordt gekeken naar de uitkomst van de invoering van het leenstelsel: Wat brengt het teweeg en gaan kinderen uit lagere en middenklasse, met ouders die zelf waarschijnlijk geen academische opleiding hebben gevolgd, tegenwoordig minder snel naar de universiteit? Tijdens de bijeenkomst 'De toegankelijkheid van het hoger onderwijs' van Studium Generale werd gekeken naar de huidige cijfers, gepresenteerd door de Inspectie van het Onderwijs, en werd daarbij de rol van studiefinanciering, in het heden en verleden, besproken.

De situatie is zorgwekkend als we het rapport 'Selectie en toegankelijkheid van het hoger onderwijs' van de Inspectie van het Onderwijs moeten geloven. "De instroom van kinderen uit rijkere en hoogopgeleide gezinnen naar het hoger onderwijs was altijd al groter dan de instroom van kinderen uit lagere en middenklasse gezinnen, maar we zien nu het verschil steeds groter worden", zegt Esmee Jonk van de Inspectie. Samen met haar collega Susanne Rijken spreekt ze over de onderwijskansen in Nederland en de selecties die plaatsvinden in de studieloopbaan van leerlingen en studenten vanaf basisschool tot in het hoger onderwijs.

Niet alleen de actuele vraagstukken rondom studiefinanciering worden besproken tijdens de bijeenkomst, historici Peter Slaman en Wouter Marchand laten in hun presentaties ook zien dat de financiële ondersteuning aan studenten nooit een eenduidig doel heeft gediend. “Waarom bestaat er studiefinanciering?”, is de eerste vraag die Slaman stelt aan het publiek. De meeste aanwezigen denken dat de studiefinanciering een middel is om te faciliteren dat mensen onderwijs kunnen volgen in Nederland. Slaman laat echter zien dat je de politieke besluitvorming omtrent studiefinanciering kunt uitleggen puur in termen van inkomenspolitiek.

Zouden we het niet over onderwijs moeten hebben?

De basisbeurs die in de jaren '80 van de vorige eeuw werd ingevoerd, voorzag alle studenten van een maandelijks geldbedrag. Maar hadden alle studenten dit eigenlijk wel nodig? Het ter beschikking stellen van een basisbeurs aan alle studenten in Nederland was een vorm van inkomensoverdracht van arm naar rijk.

Slaman, verbonden aan de Faculteit Governance and Global Affairs van de Universiteit Leiden, leidt met zijn verhaal langs de momenten in de geschiedenis waarop studiebeurzen overduidelijk een denivellerende werking hadden. In zijn beschouwing richt hij zich met name op de periode na 1945. Het was toen vooral de VVD die ervoor pleitte dat de overheid studiebeurzen moest gaan verstrekken. De komst van speciale beurzen voor studenten was alleen niet bedoeld om kinderen uit armere gezinnen te stimuleren om naar de universiteit te gaan. De Katholieke Volkspartij verzette zich met name hevig tegen de egalitaire maatschappijvisie van de PvdA. Er was dan ook een ruime parlementaire meerderheid die denivellerende maatregelen bepleitte om kinderen uit de hogere en middenklassen in staat te stellen om een studie te volgen. Studenten uit armere families konden wel aanspraak maken op een rijksstudietoelage, maar rijkere studenten en ouders profiteerden juist meer van de studiefinancieringspolitiek die werd gevoerd dan minderbedeelde ouders en kinderen. Er was in de naoorlogse jaren bijvoorbeeld een progressieve kinderbijslag, waarbij rijkere, hoogopgeleiden gezinnen meer kinderbijslag ontvingen. Ouders die hun kinderen naar het hoger onderwijs konden sturen, konden ook aanspraak maken op belastingvoordeel. De voorwaarde was daarbij wel dat ouders hun studerende kinderen ook zelf financieel ondersteunden en voorzagen in hun onderhoud. Wie dit niet kon doen, had ook geen recht op belastingvoordeel.

Studiefinanciering in Nederland na de oorlog, zo blijkt uit Slamans betoog, was met name een middel voor het bedrijven van inkomenspolitiek. Niet vreemd dat kamerlid Paul van Meenen van D66 vroeg: “Zouden we het in plaats daarvan niet echt over onderwijs moeten hebben?”

Wie studeert en wie niet?

Wat waren de sociale gevolgen van studiefinanciering? Wie studeerde er en voor wie was studeren vroeger onmogelijk? Historicus Wouter Marchand vult na de presentatie van Slaman het historische beeld aan vanuit een sociaal perspectief. Hij is postdoc onderzoeker aan het Onderzoekinstituut voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en deed onderzoek naar de invloed van studiefinanciering op de toegankelijkheid van het onderwijs in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw. Als economisch historicus kijkt hij naar financiële aspecten van studiebeurzenstelsels. Vanuit een sociaal perspectief stelt hij ook vragen zoals: Over welke kansen beschikken mensen, is er sprake

van sociale mobiliteit en wordt deze mobiliteit beïnvloed door een overdracht van geld van de overheid naar studenten?

Marchand neemt het publiek verder terug in de tijd naar de negentiende eeuw en belicht hoe universiteiten er zelfs soms voor kozen om juist de studenten uit welgestelde gezinnen van beurzen te voorzien en armere studenten geen beurs toe te kennen. Beurzen hoeven niet nivellerend te werken, maar moesten er eerder voor zorgen dat de nette, rijke studenten zich aanmeldden voor een studie en 'armere' studenten werden liever op afstand gehouden. Omstreeks 1870 traden er toch veranderingen op en gingen er steeds meer kinderen uit de lagere en middenklasse naar de universiteit. Ook veranderde er wat op het gebied van studiefinanciering: er kwam een onafhankelijke beurzencommissie en de universiteit mocht niet langer zelf besluiten welke studenten een beurs kregen.

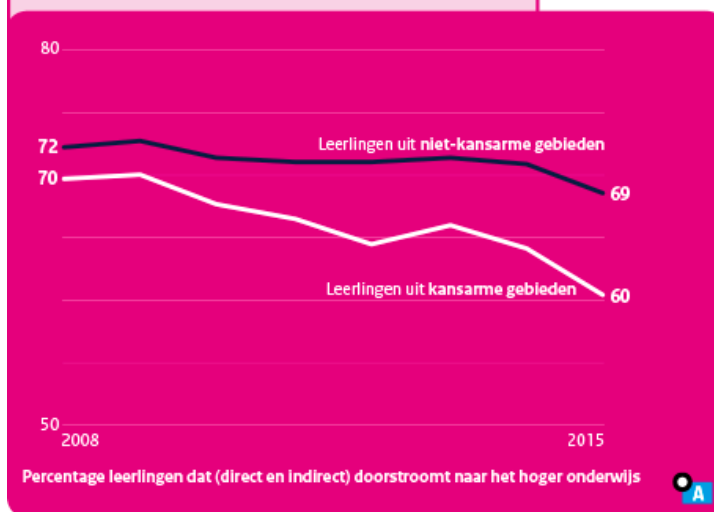
Geld, of gebrek aan financiële middelen, was een belangrijke reden waarom minder kinderen uit lagere en middenklasse niet zo snel naar een universiteit gingen. Maar welke rol speelden culturele scheidslijnen naast geld? Met deze vraag wordt het heden aan het verleden gekoppeld: Veroorzaakt de afschaffing van de basisbeurs en de invoering van het leenstelsel vooral een financiële barrière of spelen ook sociaal-culturele factoren een rol? Marchand spreekt hierbij over 'leenaversie', die best eens groter zou kunnen zijn in milieus waar de oudergeneratie zelf ook geen hoger onderwijs heeft genoten. Ondanks dat het leenstelsel haalbare aflossingseisen kent en er van hoge rente geen sprake is, kunnen aankomende studenten toch bang zijn om hun leven lang een schuld te moeten dragen. Dit kan ervoor zorgen dat zij besluiten om niet te gaan studeren aan een universiteit.

“Dit is niet waar wij naartoe willen”

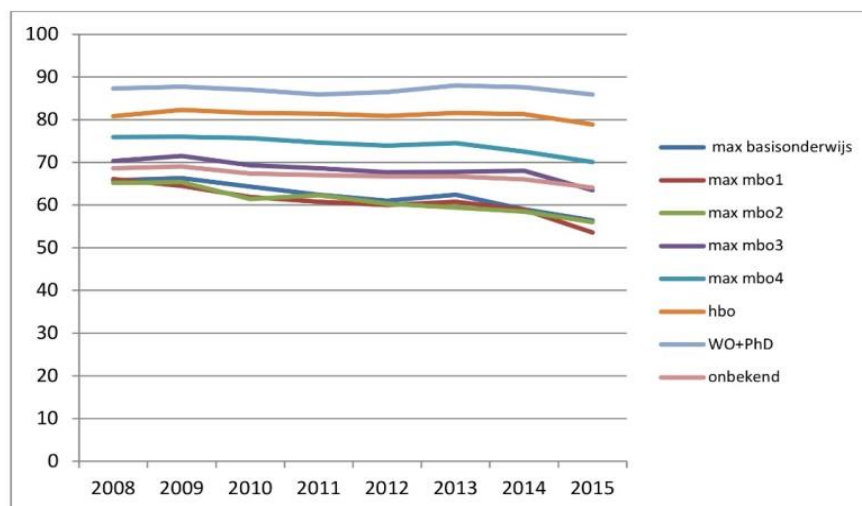
Volgens Esmee Jonk (Inspectie van het Onderwijs) is de kwaliteit van het onderwijs in Nederland hoog, maar zij ziet de toegankelijkheid van het hoger onderwijs afnemen. “We zien bepaalde groepen afzwakken”, aldus Jonk. “Kinderen profiteren van het opleidingsniveau van hun ouders en we zien altijd verschillen tussen kinderen waarvan de ouders hoogopgeleid zijn en kinderen van ouders die dit niet zijn. Het verschil is best groot, maar zo'n afstand was er altijd al. Kinderen met dezelfde talenten en kwaliteiten tonen toch vaak verschillen door hun achtergrond en het opleidingsniveau van de ouders. Nu is er alleen wel sprake van een groeiende kloof. De ongelijkheid loopt op.”

“Als je arm geboren bent dan is het lastig om op de universiteit te komen. Dat was 100 jaar geleden het verhaal en dat was bedroevend, maar dat is het nu nog steeds,” zegt haar collega Susanne Rijken. Rijken toont verschillende statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek waarin te zien is wat de instroom is van studenten en wat hun achtergrond is. Zo blijkt onder meer dat het aantal leerlingen uit kansarme gebieden in Nederland minder snel doorstromen naar het hoger onderwijs en dat de aantallen snel afnemen. “Dit is niet waar wij naartoe willen”, zegt Rijken. Ook het aantal eerste generatie studenten, waarvan de ouders dus geen opleiding in het hoger onderwijs hebben genoten, neemt af.

Leerlingen uit kansarme regio's stromen minder vaak door naar het hoger onderwijs

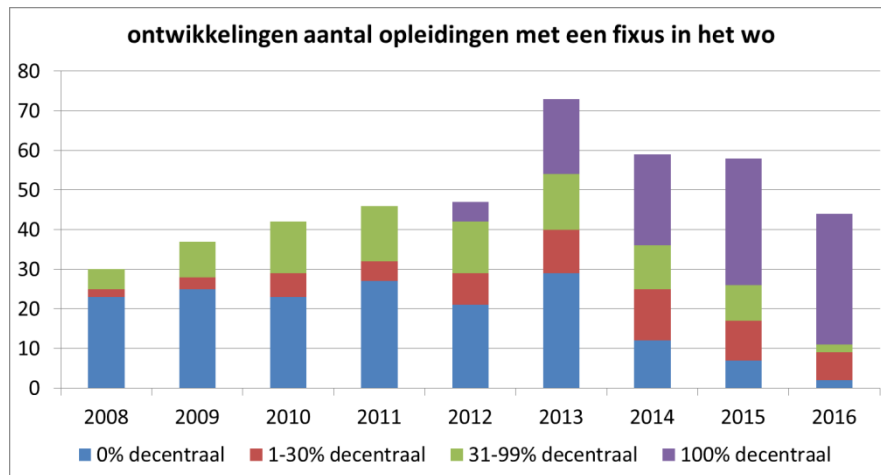
Bron: CBS

Bron: CBS

Selectie

Er is ook nog een ander punt waar Rijken zich zorgen over maakt: de selectieprocedure die wordt gehanteerd bij universitaire opleidingen met een fixus. Ze ziet dat deze 'selectie aan de poort' steeds minder vaak volledig gebaseerd is op objectieve data, zoals schoolcijfers. Aankomende studenten moeten ook vaak een andere opdracht maken, zoals een schrijfofdracht of een presentatie. Waar universiteiten dit wellicht presenteren als een manier om het kaf van het ambitieuze koren te scheiden, kan bij deze beoordelingscriteria sneller een subjectief oordeel worden gemaakt volgens Rijken. "Die subjectiviteit kan gevolgen hebben voor bepaalde groepen. Het is tot nu toe een zorg die wij hebben, maar we moeten dit nog verder onderzoeken."

Fooi voor rijke studenten

Hebben de studenten van nu in de gaten dat het hoger onderwijs minder toegankelijk is geworden voor jongeren uit bepaalde groepen in de samenleving? Wat vinden ze van de ontwikkelingen die door de Inspectie van het Onderwijs worden geschetst? Jarmo Berkhout is voorzitter van de Landelijke Studentenvakbond en student. Hij spreekt als laatste tijdens de bijeenkomst, maar zijn betoog biedt misschien wel de meeste aanzet voor een uitgebreide bespreking of begin van een discussie tussen sprekers en publiek.

“De basisbeurs werd in 1986 gezien als een ‘fooi voor rijkere studenten’”, zegt Berkhout. Hij vertelt dat het studentenprotest tegen de invoering van de basisbeurs in de jaren '80 van de vorige eeuw veel groter was dan het recentere protest tegen de afschaffing ervan. Toch is Berkhout het niet eens met de invoering van het leenstelsel. Hij betoogt dat, hoewel de basisbeurs wellicht denivellerend was, de afschaffing van de beurs en de invoering van het leenstelsel de ongelijkheid alleen maar hebben verergerd. Berkhout: “De politiek wil daar niet aan omdat er veel Tweede Kamerleden voor het leenstelsel waren.”

Als student ziet hij dat de afschaffing van de basisbeurs voor rijkere studenten eigenlijk helemaal geen belemmering hoeft te zijn, omdat zij makkelijker bij hun ouders kunnen aankloppen voor financiële steun. Het gebrek aan een beurs wordt dan dus opgevangen omdat ouders meer geld kunnen geven, terwijl minder rijke ouders dit niet kunnen doen.

Berkhout heeft echter nog een fundamentelel bezwaar tegen het leenstelsel. Het gaat gepaard met het idee dat je een studie moet beschouwen als investering in je eigen toekomst, waarvan je het rendement moet zien te maximaliseren. Berkhout denkt dan ook dat door het leenstelsel studenten wellicht andere studiekeuzes gaan maken: “Wellicht kiezen studenten er eerder voor om iets te studeren wat later financieel meer oplevert en bijvoorbeeld geesteswetenschappen gaan zij minder interessant vinden.”